

המרד הערבי הגדול מנקודת מבטו של עורך דין צעיר

נעמה בקי-זאב

המרד הערבי הגדול מנקודת מבטו של עורך דין צעיר

בשער המאמר:
חיילים ושוטרים
בריטים בחיפה
לאחר אירוע הצתה,
יולי 1938

(אוסף מטסון, ספריית
הקונגרס, וושינגטון)

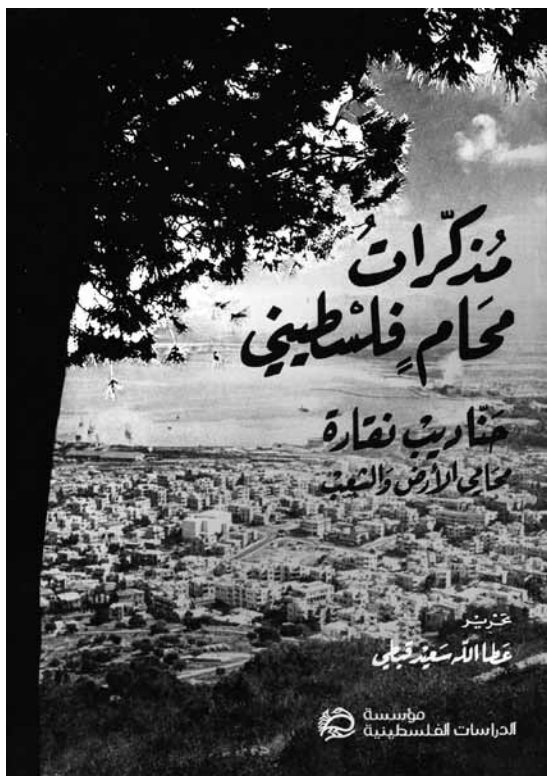
כך חייתי את המרד הזה וחוויתי אותו על בשרי ודמי ותמכתי בו ובתביעותיו הצודקות. הגנתי על עמי ועל בניו בתחום שבו יכולתי לעשות זאת [...] נשארתי כל ימי המרד בחיפה, הולך למשרד, לבית המשפט הצבאי, למשרדי המשטרה, הביטחון, הצבא והבולשת, בלי להתחשב בסכנות סביבי. שכן אדם לא יכול היה לדעת מתי תתפוצץ פצצה או ישרקו לידו כדורים, ומי שיצא מביתו לא ידע אם ישוב אליו בריא ושלם.¹

במשפטים אלה סיכם חנא נקארה את הפרק בזיכרונותיו על המרד הערבי הגדול, שהתחולל בשנים 1936-1939. המרד של התנועה הלאומית הפלסטינית נגד שלטון המנדט הבריטי ונגד ההתיישבות הציונית נחשב לפרק הרואי בהיסטוריה הפלסטינית. ההתקוממות נגד בריטניה הגדולה נמשכה בעוצמות משתנות שלוש שנים, ובשיאה סחפה חלקים נרחבים בחברה הפלסטינית – ובכך הביאה לידי ביטוי את התמיכה הגורפת ברעיון הלאומיות הפלסטינית. תנועת המרד זכתה לתמיכה למרות האבדות הרבות בנפש, הפגיעה בצמיחה הכלכלית והחלשת מעמד ההנהגה הפוליטית ומוסדותיה. התערבותם של מנהיגי ארצות ערביות שכנות בתיווך בין הפלסטינים לבריטניה כדי להביא לידי סיום המרד יצרה תקדים, וכאשר חזרה על עצמה בשנת 1948 פעלה לא בהכרח לטובת האינטרסים הפלסטיניים.²

מטרתי כאן להציג בפני קוראי העברית קטע מזיכרונותיו של אדם שנשא בעול המרד, אם כי לא בתפקיד לוחם גרילה, שהקנה הילת גבורה. חנא נקארה היה עורך דין צעיר, תושב חיפה, כשהחלו באפריל 1936 השביתה הכללית ועימה אירועים אלימים ספורדיים, והוא ליווה באופן פעיל את מהלכי המרד כשהחריפה האלימות באמצע 1937. בקטע מזיכרונותיו המתורגם להלן הוא תיאר את פעילותו בהגנה על נאשמים שהועמדו לדין בבתי המשפט הצבאיים שהקימו הבריטים במאמציהם לרדא את המרד. עדותו של נקארה מעניינת משום שהיא מאירה היבטים בחיי היום-יום בעיר בשיאו של המרד, ומשום שהיא מספרת על התגייסות של קבוצת עורכי דין למאמץ הלאומי. סיוע לוגיסטי למורדים לא זכה לתיאורים מפורטים בספרי ההיסטוריה, מפני שהמסייעים לא היו גיבורי המרד, וכאשר נכתב על סיוע כזה הודגשה מעורבותם של כפריים מן האוכלוסייה הלא לוחמת שחלקו עם המורדים את אמצעי הקיום שלהם אף שרובם היו עניים מאוד.³ הקטע שלפנינו מראה כיצד תרם נקארה, עירוני

* תודתי לנאילה נקארה – אבו מאנה על הסכמתה לפרסם את התרגום ועל נכונותה לענות על שאלותי ולהוסיף מידע.

- 1 ח' נקארה, מד' כראת מחאמן פלסטיני: חנא דיב נקארה, מחאמי אלארד ואלשעב, בעריכת ע' קבטי, בירות 2011, עמ' 94.
- 2 ניתוח של המרד כפרק היסטורי הרואי ומעורר השראה, למרות מחירו הכבד, ראו: ב' קימרינג וי"ש מגדל, פלסטינים – עם בהיווצרותו: למן המרד נגד מוחמד עלי ועד לכינון הרשות הלאומית, ירושלים 1999, עמ' 92-113; T. Swedenburg, *Memories of Revolt: 1936-1939 Rebellion in the Palestinian Past*, Minneapolis, MN 1995
- 3 ראו למשל: מ' יזבק, 'מהגרים, קבוצות עילית וארגונים עממיים בחברה הערבית של חיפה מהכיבוש הבריטי עד סוף המרד הערבי', א' בראלי ונ' קרלינסקי (עורכים), כלכלה וחברה בימי המנדט (עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא, 2), קריית שדה בוקר תשס"ג, עמ' 390; י' פורת, ממהומות למרידה: התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית 1929-1939,

כריכת הספר 'זיכרונותיו של עורך דין פלסטיני: חנא זיב נקארה, מגן האדמה והעם', 2011

נוצרי בן מעמד הביניים, את מומחיותו המקצועית והשקיע מזמנו וממצו כדי לעזור למורדים. שיתוף הפעולה שלו עם תנועת המרד סיכן אותו וגבה ממנו מחיר כלכלי.

על הספר

בסוף ימיו נענה נקארה להפצרות של בני משפחתו וכתב את זיכרונותיו. הוא הספיק לתאר את קורות חייו עד מאסרו עם שובו לארץ לאחר מלחמת 1948 ושחרורו מן הכלא כעבור כמה חודשים. על חייו במדינת ישראל לא הספיק לכתוב. הספר פורסם לראשונה בשנת 1985, כשנה לאחר מותו, וכלל את הזיכרונות, נאומים שהשמיע נקארה בכמה אירועים פוליטיים, דברים שקראו חבריו במלאת ארבעים יום למותו ושלושה מאמרים על פעילותו הציבורית. בשנת 2011 ראתה אור מהדורה מדעית חדשה בהוצאת המכון ללימודים פלסטיניים בבירות. מהדורה זאת, בעריכת ההיסטוריון עטאללה קופטי, כוללת מבוא והערות ומאמרים נוספים על פעילותו הציבורית של נקארה. התרגום וההפניות להלן מבוססים על המהדורה החדשה.

על המחבר

נקארה נולד בשנת 1912 בכפר אלראמה למשפחה שגלגוליה במרחב המזרח תיכוני משקפים את התמורות החברתיות והכלכליות באזור. הוא סיפר בזיכרונותיו כי משפחת אביו היגרה מדמשק לעכו בסוף המאה השמונה עשרה או בראשית המאה התשע עשרה, בתקופה שבה היה נמל עכו הנמל המרכזי באזור, והעיר הייתה מוקד מנהלי ומסחרי חשוב. בעקבות טרגדיה במשפחה עבר סבו לאלראמה, ורכש שם בימי השגשוג של עסקיו מטעי זיתים, אלא שגידול הזיתים לא הספיק לכלכל את המשפחה. הסב ניסה לפנות למסחר ולפתוח חנות בכפר, אך יוזמה מסחרית זו בכפר הקטן שכבר היו בו חנויות אחרות נכשלה. המשפחה סבלה מעוני, והמצוקה החריפה בימי מלחמת העולם הראשונה. בשנת 1919 עברה המשפחה לחיפה, ושם מצא אביו של נקארה עבודה כפקיד במחלקת הכספים המנדטורית. בחיפה גם התגוררה משפחתה של אימו.⁴

תל אביב תשל"ט, עמ' 313; י' ארנון-אוהנה, פלאחים במרד הערבי בארץ ישראל, 1936-1939, תל אביב תשמ"ב, עמ' 60-67 (על פי ארנון-אוהנה, רוב הכפריים שיתפו פעולה עם המורדים משום שנסחטו ולא מתוך בחירה); סוידנברג (לעיל, הערה 2), עמ' 130-131.

4 נקארה (לעיל, הערה 1), עמ' 13-25.

נקארה החל את לימודיו לאחר מלחמת העולם הראשונה, בתקופה שבה התבסס השלטון הבריטי בארץ. חוסר היציבות באותם ימים מסכיר את המעבר שלו בין ארבעה בתי ספר יסודיים בחיפה: בית הספר של העדה הקתולית, בית הספר 'פרר', בית הספר האורתודוקסי ולבסוף בית הספר הפרוטסטנטי 'סנט לוקס'. בהיותו בן אחת עשרה נשלח ללמוד בירושלים, בבית הספר 'סנט ג'ורג', שנחשב למוסד חינוכי מעולה. הלימודים התקיימו באנגלית, ובתום חמש שנות לימוד נבחנו התלמידים בבחינות הסיום הנהוגות בכריטיניה (matriculation). נקארה למד במוסד זה שלוש שנים ועזב אותו בגלל עוול שגרם לו אחד המורים. הוא המשיך את לימודיו התיכוניים בעיירה עאליי בלבנון. בשנת 1928 החל ללמוד הנדסה באוניברסיטה האמריקנית בבירות, אבל כעבור שנתיים החליט שלימודי הנדסה אינם מתאימים לו, ובשנת 1930 החל ללמוד בבית הספר למשפטים של אוניברסיטת דמשק.⁵ לאחר סיום לימודיו, בשנת 1933, חזר לחיפה והתמחה במשרדו של עורך דין ידוע בעיר – ודיע אלבסתאני. בשנת 1936 החל לעבוד כעורך דין עצמאי.⁶

בית משפט השלום,
הדר הכרמל, חיפה,
שנות העשרים של
המאה העשרים
(אוסף עמנואל יפה, ארכיון
התמונות, יד יצחק בן-צבי)

בשנות הארבעים של המאה העשרים שימש נקארה עורך דין ויועץ של איגודי פועלים בכמה מקרים של שביתות ועימותים משפטיים מול מעסיקים. הוא תיאר כיצד נטה בהשפעת פעילות זאת, ובהשפעת ספרים שקרא בהמלצת חבריו, לכיוון השמאל הפוליטי. הוא תמך ב'ליגה לשחרור לאומי', ארגון הקומוניסטים הערבים בארץ שפרשו בשנת 1943 מן המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית (פק"פ).⁷ וכן היה חבר באגודות ובמועדונים שעסקו בפעילות חברתית ותרבותית בחיפה.⁸ במדינת

5 שם, עמ' 25-56.

6 שם, עמ' 63-68, 78.

7 שם, עמ' 100-103. על הליגה לשחרור לאומי ראו: א' יעקבסון, "'הליגה לשחרור לאומי" 1943-1948: שיח פוליטי חלופי בחברה הפלסטינית', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 2000.

8 מ' כהא, 'אלחיאת אלת'קאפיה פי חיפא עשית אלנכבה ודור חנא נקארה פיהא', נקארה (לעיל, הערה 1), עמ' 350-354.

ישראל הצטרף למפלגה הקומוניסטית והיה המועמד העשירי ברשימת מק"י בבחירות לכנסת השלישית בשנת 1955. כמו כן היה מועמד מטעם המפלגה בבחירות המוניציפליות בחיפה בשנת 1973.⁹

במהלך מלחמת 1948 נסע נקארה עם אשתו ושני ילדיו לעכו, שם התנהלו חלק מן התיקים שטיפל בהם, והתכוון לחזור לחיפה בתוך כמה ימים. אלא שהדרך לחיפה נחסמה לאחר שכוחות ה'הגנה' השתלטו על העיר. במאי עזבה משפחת נקארה גם את עכו, מחשש

חנא נקארה, 1976
(באדיבות נאילה נקארה
אבו מאנה)

שתהפוך לשדה קרב עם נסיגת הבריטים מן הארץ, ומצאה מפלט בלבנון. באוגוסט 1948 שב נקארה לחיפה, נעצר ונכלא כ'מסתנן'.¹⁰ בעת מאסרו תבעו אנשי שמאל לשחררו, בטענה שאסירים 'שיחסם למדינת ישראל הוא הרבה פחות חיובי' שוחררו, ושדווקא נקארה עשוי לתרום ל'שיקום מצבם של ערביי ישראל'.¹¹ הוא שוחרר בנובמבר באותה השנה, ואשתו ושני ילדיו הצטרפו אליו לאחר זמן מה.¹²

כעורך דין התמחה נקארה בדיני מקרקעין.¹³ הוא ייצג אזרחים ערבים בישראל במשפטים בענייני הפקעת קרקעות אך ייצג גם נאשמים בהסתננות, בריגול ובמעורבות בפעילות טרור.¹⁴ הייצוג המשפטי שנתן במקרים אלה הקנה לו את התואר 'מגן האדמה והעם', ככותרת המשנה של ספרו.¹⁵ אלא שכאמור את זיכרונותיו מפרק חייו המקצועי אחרי 1948 לא הספיק נקארה לכתוב. מאמרים מאת חנא אבראהים, אמיל תומא ומוסטפא עבאסי הכלולים בספרו סוקרים את עבודתו המשפטית תחת שלטון מדינת ישראל, אך דמותו של נקארה והתפקיד שמילא בעיצוב היחסים בין המדינה לאזרחיה מזמינים מחקר נוסף.

9 ילקוט הפרסומים, 426 (10 ביולי 1955), עמ' 1022; ת' חורי, 'דק"ח מתכוננת לרוץ לבחירות לעיריה בחיפה', דבר, 29 בינואר 1973, עמ' 3.

10 נקארה (לעיל, הערה 1), עמ' 136-228.

11 'איש השמאל עצור בכלא עכו ואנשי הימין משתחררים', על המשמר, 14 בנובמבר 1948, עמ' 1.

12 את הפרטים על איחוד המשפחה בחיפה כתבה בתו של חנא נקארה, נאילה נקארה – אבו מאנה, כיוון שאביה לא הספיק להשלים. ראו: נקארה (לעיל, הערה 1), 229-232.

13 שם, עמ' 73.

14 על תושבים מן הכפר אלג'ש שהואשמו בהסתננות ובהברחת נשק, ושנקארה שימש להם סגנוור והביא לביטול ההאשמות נגדם לאחר שהוכיח כי ההודאות נגבו מהם בעינויים, ראו: מ' עבאסי, 'חנא נקארה ודורה פי אלדפאע ען אלמעלקלין מן אבנאא קרית אלג'ש', נקארה (שם), עמ' 356-358.

15 מחאמי אלארד ואלשעב. למילה 'מחאמי' שתי משמעויות: עורך דין וכן צורת ההווה של הפועל 'הגן'.

חידוש המרד (1937-1939)¹⁶

ההנהגה הערבית סירבה לחלוקה¹⁷ על כרעיה ועל קרבה וללא כל הסתייגות. כך החלו המהומות מחדש ביוני 1937, ונמשכו עד פרוץ מלחמת העולם השנייה באוגוסט 1939.¹⁸ השלטון הבריטי הודיע על תקנות לשעת חירום ונערכו מעצרים, חיפושים ומאסרים. הקולוניזטורים הבריטים הקימו מחנה מעצר בצפון, במזרעה, עוד אחד בעתלית, מחנה שלישי בצרפנד, רביעי בעוג'ה אלחפיר ואיני זוכר היכן עוד. מספר העצירים הגיע לכמה אלפים. בתחילה היו העצירים מקרב ההנהגה והנכבדים, אבל בהמשך התרחבו המעצרים וכללו פלאחים, פועלים ומשכילים. הוקמו בתי משפט צבאיים, האחד בחיפה ושני בדרום.

מחנה הסגר
לעצורים ערבים
בגליל, 1938
(צילום: יהודה בן דוד,
מאוספי 'ביתמונה')

16 נקארה (לעיל, הערה 1), עמ' 86-89.

17 הכוונה להצעה של ועדת פיל, שכונסה על מנת לבדוק את טענות הפלסטינים שהביאו לפרוץ השביתה והמרד, ושהמליצה על חלוקת הארץ למדינה יהודית ולמדינה ערבית שתאוחד עם עבר הירדן. הוועדה המליצה גם להחיל הסדר חדש של מנדט על שני אזורים נוספים (בירושלים ובית לחם ובאזור נצרת והכינרת). חברי הוועד הערבי העליון ומנהיגים לאומיים נוספים התנגדו בתוקף לחלוקה. מעטים קיבלו את רעיון החלוקה, בעיקר מקרב 'מפלגת ההגנה הלאומית', וחלקם חזרו בהם לאחר זמן מה והצטרפו למתנגדים. ראו: פורת (לעיל, הערה 3), עמ' 263-275; ה' כהן, צבא הצללים: משת"פים פלסטינים בשרות הציונות, ירושלים תשס"ד, עמ' 123-127.

18 על ציוני הזמן של חידוש המרד וסיומו ראו להעיר כי דו"ח ועדת פיל פורסם ב-7 ביולי 1937, אך שמועות על הצעת החלוקה החלו להתפשט כבר בתחילת אותה השנה, והכנות לחידוש האלימות החלו כבר בסתיו 1936. ראו: פורת (שם), עמ' 272, 276. מיוני, לקראת פרסום דו"ח הוועדה, הותקפו ואף נרצחו מנהיגים פוליטיים שנועדו או נחשדו כתומכים בחלוקה. פעולות גרילה כנגד הבריטים החלו בסתיו 1937, לאחר פרסום הדו"ח. צעד נועז של המורדים היה רצח לואיס

המרד היה סוער במיוחד באזור המרכז, ב'משולש המסוכן' כפי שכינו אותו האנגלים, כלומר באזור ג'נין-שכם-טולכרם, ובגליל. לכן פעל בית המשפט הצבאי בחיפה מן הבוקר עד הערב. בהתחלה הופיעו עורכי הדין הוותיקים והגנו על נאשמים, אבל חלק מהם נעצרו ואחרים ברחו ללבנון מחשש שייעצרו או כדי שלא יטענו נגדם שאינם לאומיים.¹⁹ בחיפה נשאר רק עורכי הדין הזוטרים והמתחילים כמוני וכמו חסן חוא, צלאח אלדין אלעבאסי ואניס אלח'מרה. הצטרפו אלינו בהמשך וליד צלאח, ג'מאל המיד, צלאח שמא וחמיד שמא. אלה השמות שעולים בזיכרוני כעת ואני מתנצל בפני מי ששכחתי. הקמנו ועדה וחילקנו בינינו את העבודה. כל יום הלכנו למשרד התובע הצבאי כדי לקבל ממנו את רשימת שמות הנאשמים עם ההאשמות התלויות נגדם. ההאשמות נעו מנשיאת נשק – עבירה שהעונש עליה היה מוות – ועד רכישת כלי נשק וחבלה ברכוש, למשל הצתת תחנות רכבת, פירוק

רכב שנפגע
מפיצוץ, חיפה,
23 ביולי 1938
(מאוספי 'ביתמונה')

19 אנדרתו, נציב מחוז הגליל, ושוטר שהיה עימו בנצרת ב־26 בספטמבר 1937. ראו: פורת (שם), עמ' 276–286; מ' כבהא, הפלסטינים: עם בפזורתו, רעננה תש"ע, עמ' 25–28. התיאור של הימשכות המהומות עד פרוץ המלחמה אינו מדויק, שכן המרד דעך כבר באביב. ראו: פורת (שם), עמ' 308–309; כבהא (שם), עמ' 28–29. הדומיננטיות של המורדים בחיפה התבטאה בין היתר באלימות שבה תקפו את מי שנחשבו בוגדים ואת מי שסירבו להצטרף לתנועת המרד. החשש מפני רצח גרם לחלק מבני חיפה הערבים, בעיקר סוחרים עשירים, בעלי קרקעות ופקידים בכירים בממשל המנדטורי, למצוא מקלט זמני בלבנון או בסוריה. ראו: פורת (שם), עמ' 317; M. Seikaly, *Haifa: Transformation of a Palestinian Arab Society, 1918–1939*, London 1995, p. 249

אדנים ופסי רכבת, פיצוץ צינורות חברת הנפט העיראקית, הצתת מכוניות, חבלה בצינורות מים, גשרים ודרכים, ניתוק קווי טלפון וחשמל וכו'. העונש על עבירות אלה נע מכמה שנות מאסר ועד מאסר עולם.

פעם אחת הביאו ארבעה צעירים מן הכפר סילת אלזהר²⁰ שהואשמו בנשיאת נשק חם. הגן עליהם עורך הדין חנא עצפור, שנודע כרהוט ומומחה לסוגיות פליליות, ואנו סייענו לו.²¹ אקדח יחיד נמצא במכונית שבה נסעו ארבעת הנאשמים, ושנהג בה אדם חמישי. סברנו כי הסוגיה קלה, וכי יש לשנות את ההאשמה מנשיאת נשק לרכישת נשק. דאגתנו העיקרית הייתה לחלץ את הנאשמים מעונש מוות, וסברנו כי לא ייתכן שארבעה אנשים יואשמו בנשיאת אקדח אחד. לכן התנגדנו לכתב האישום, אבל בית המשפט דחה את ההתנגדות והאזין לעדויות. התברר כי האקדח נמצא במכונית מתחת למושב האחורי. למרות זאת גזר בית המשפט על ארבעת הצעירים גזר דין מוות, והם הוצאו להורג בתלייה בכלא עכו.

לאירוע הזה הייתה השפעה עמוקה עליי והוא שכנע אותי כי בתי משפט צבאיים הם בתי משפט רק למראית עין. זאת משום שקצין העומד בראש בית משפט בדרגת אלוף משנה למשל אינו יכול לחרוג מן הפקודות שהוא מקבל מקצין בדרגה גבוהה יותר. כאשר סירבתי לכך שהעצורים באירועי מאי 1958 בנצרת יישפטו בפני בית משפט צבאי,²² שאל אותי השופט שעמד בראש בית המשפט הצבאי הישראלי מדוע סירבתי, מעבר לנימוק החוקי. עניתי לו: אתה בדרגת רב סרן, האם אתה יכול לסרב לבצע פקודה שאתה מקבל מקצין בדרגת אלוף משנה? בלתי אפשרי שתשפוט ותכריע באופן צודק, כי אם יאמר לך המפקד שלך להרשיע אדם זה – תרשיע אותו, ואם יאמר לך לשפוט אותו למאסר של חמש שנים – תאסור אותו. אבל למעשה בתי

20 סילת אלזהר, כ-14 ק"מ מצפון-מזרח לטולכרם, נמצא בתחום 'המושולש המסוכן' שהוזכר לעיל. שבעה מפקדי חבורות לוחמים במרד מוצאם מן הכפר הזה. ראו: פורת (שם), עמ' 311-312.

21 חנא עצפור נולד בשנת 1902 בשפרעם ומשפחתו היגרה לחיפה. הוא הועסק על ידי המנהל המנדטורי כפקיד וכמתורגמן, ובשנת 1929 החל לעבוד כעורך דין במשרד שפתח בחיפה. ראו: מסמך ללא כותרת, 24 באפריל 1941, את"ה, חטיבה 8 כללי, תיק 2 ב, עמ' 90; וכן: Z. Lockman, *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906-1948*, Berkeley, CA 1996, p. 205

22 הפגנת 1 במאי שהתקיימה בנצרת בשנת 1958 הידרדרה להתנגשויות אלימות בין המפגינים למשטרה. ההפגנה הסתיימה בפציעה של שמונה עשר שוטרים וכעשרים וחמישה אזרחים ערבים וכמעצר של יותר משמונים איש, שנחשדו במעורבות באלימות. קצתם שוחררו לאחר חקירה, ואחרים הועמדו לדין. בעיתונות העברית האשימו את חברי מק"י בהסתה ובעידוד האלימות, בעוד שהפגנות שארגנו מפ"ם וההסתדרות בעיר עברו בשקט. באותה תקופה חיו אזרחי ישראל הפלסטינים תחת ממשל צבאי, ונטען כי חלק מן הנאשמים הפרו צווים של המושל הצבאי. ראו: א' אופנבך, 'עשרות נפצעו בהתפרעויות מק"י בנצרת', דבר, 2 במאי 1958, עמ' 1, 7-8; 'תגרות דמים בנצרת בהשתוללות מק"י', חרות, 2 במאי 1958, עמ' 1, וכן: Sh. Robinson, *Citizen Strangers: Palestinians and the Birth of Israel's Liberal Settler State*, Stanford, CA 2013, pp. 182-188

המשפט הצבאיים מקבלים הוראות מאנשי ביטחון זוטרים ואין צורך לקבל פקודות מן הקצינים הגבוהים.

הצלחתי פעם להביא לזיכויו של אדם ממשפחת מקבול בשכם שהואשם ברכישת תחמושת. אחר כך, בשנת 1967, פגשתי אותו כשהיה בעל מסעדה באוניברסיטה הערבית בשכם. הוא קיבל את פני ברוחב לב והזכיר לי את משפטו וזיכויו. אבל זיכויו כזה היה נדיר, וכאשר התרחש היה זה מפני שהתביעה ביססה את טענותיה על דברים של מה בכך.

נדרשנו להגיע לבתי המשפט הצבאיים מדי יום, חוץ מימי שישי וראשון. החלטנו שלא יתקיים אפילו משפט אחד מבלי שיופיע בו סנגור, משום שחשנו את האחריות המונחת על כתפינו. נהגנו לומר כי הנאשמים מקריבים את נפשם למען חירות ארצנו ועצמאותה, והרי מה שאנו עושים למענם הוא חובתנו המינימלית. לא קיבלנו תשלום, והארגונים הלאומיים לא נתנו לנו כל פיצוי חומרי. יתר על כן, היינו מוציאים כסף מכיסנו, ולא ציפינו לא לתודה ולא לשבחים. סברנו כי זה הקורבן שעלינו להקריב מרצוננו. בית המשפט הצבאי היה קרוב לבנק 'ברקליס' בחיפה, והבולשת שכנה ברחוב יפו, ליד תחנת 'אגד' הישנה.²³ הייתי מקבל מכתבים ממפקדת המרד בחתימת אבו דורה, ולעיתים הייתי מקבל גם הודעות על-פה.²⁴

מפקדת המרד בחיפה הייתה מוכרת לי והייתה פונה אליי בבקשות הנוגעות למעצר של אדם זה ולהיעלמות של ההוא, ואז נאלצתי לפנות למחלקת החקירות ברחוב יפו. פעם אחת בעת שהלכתי ברגל עצר מנהל מחלקת החקירות הבריטי – שמו היה שואו – את מכוניתו לידי והזמין אותי להצטרף אליו לנסיעה למשרד. סירבתי לכך מתוך הבנה שכוונתו בצעד זה לפגוע במוניטין שלי. המצב היה עדין מאוד ואדם נדרש להביא בחשבון את כל האפשרויות.²⁵

23 תחנת האוטובוסים שנקראה כיוון אליה שכנה בצומת הרחובות דרך יפו ואלכרמל (כיום שדרות בן-גוריון), ומאז הועתק מקומה פעמיים.

24 יוסף אבו דורה נולד בכפר אלסילה אלחארת'יה אך היגר לחיפה בחיפוש אחר עבודה. בחיפה הצטרף לעז אלדין אלקסאם והשתתף בניסיון המרד שלו, שהסתיים בקרב יריות עם המשטרה הבריטית על יד יעבד בנובמבר 1935. אבו דורה נעצר בעקבות פעולה זו ולאחר מכן שוחרר. במרד פעל באזור שהשתרע בין ג'זין לחיפה, בפיקודו של אחמד עוז מבלד אלשיח', ותפס את מקומו של עוז כמפקד לאחר שנהרג. הוא גם היה חבר במפקדה הכללית של המרד. שמו של אבו דורה, שנודע במרד בכינוי אבו אלעבד, נקשר לכמה מן הפעולות האכזריות בשלב שבו הפך המרד לאלים גם כלפי האוכלוסייה הפלסטינית. הוא עמד מאחורי מעשי רצח וניסיונות התנקשות בכמה מח'תארים כפריים. לאחר המרד ברח לרמשק ומשם לעבר הירדן, והוא נתפס כשניסה לחזור לפלסטין והוסגר לידי הבריטים. הוא נשפט על רצח מח'תאר הכפר רמאנה והוצא להורג. ראו: מ' כבהא ונ' סרחאן, סג'ל אלקאדה ואלת'ואר ואלמתטועין לת'ורת 1936-1939, כפר קרע 2009, עמ' 953; פורת (לעיל, הערה 3), עמ' 221, 306, 308-309; סוידנברג (לעיל, הערה 2), עמ' 118-120, 132. לחשש של נקארה היה בסיס: זריעת חשדות להלשנה הייתה אסטרטגיה ידועה של משטרת המנדט, ואנשים שנחשדו בשיתוף פעולה עם המשטרה בדיכוי המרד הסתכנו בפעולות נקם של המורדים. ראו: סוידנברג (שם), עמ' 118-119; בהן (לעיל, הערה 17), עמ' 135-142.

מפקדי המרד היו באים לפעמים לביתי לפגישות כשכל אחד מהם נושא את אקדחו. זה היה עניין מסוכן מאוד, אבל מה יכולתי לעשות כשאני עצמי חלק מן המערכה הזאת, ונושא באחריות כפי שהם נושאים בה.

התגוררתי אז בדירה ברחוב ההר²⁶ שהייתה וקף (הקדש) של הפרוטסטנטים. עברו חודשים מבלי ששילמתי את שכר הדירה משום שלמשרד לא היו הכנסות. נציג הווקף היה שפרי חביבי המנוח, שבא מעת לעת כדי לדרוש ממני את דמי השכירות. התנצלתי והבטחתי שאשלם כשיתאפשר לי. אחד מבניו של שכרי חביבי היה חברי אמיל חביבי, המנהיג הפוליטי והסופר הידוע. אבל אז לא הכרתי אותו והוא לא הכיר אותי כי עדיין היה צעיר. קרה פעם שאביו בא כדי לבקש ממני את שכר הדירה ובביתי היו באותה שעה כמה ממפקדי המרד בחיפה. הכנסתי אותם לחדר נסתר בבית וקיבלתי את פני שכרי חביבי, שחזר על הבקשה, ואני חזרתי והתנצלתי – והמורדים שמעו אותנו. הוא הרים את קולו ואמר: 'זהו נכס וקף ויש לנו מחויבויות. עליך לסדר את ענייניך ולשלם'. התנצלתי במבוכה ונפטרתי ממנו.

המורדים זיהו מתוך הדיאלוג שהתנהל בינינו במי מדובר ומה הוא מבקש. אמיל חביבי סיפר שהמורדים באו אחרי כן לביתם ואיימו על אביו. מאז אותו היום, היה מתלוצץ, התחילו בני המשפחה לישון רק מתחת למיטות. אלוהים עדי שלא ביקשתי מהם שום עזרה או תמיכה או התערבות, והם פעלו כפי שפעלו על דעת עצמם. אין ספק שהכעיסה אותם התובענות שבה נדרשתי לשלם שכר דירה בשעה שאני מקריב את כל זמני ומאמציי למען המרד או האומה, כפי שנהגו לומר. אבל שמעתי את סיפור האיום הזה מחברי אמיל חביבי רק לאחר הקמת מדינת ישראל ואחרי שהפכנו – הוא ואני – חברים באותה המפלגה.

עורך הדין והמורדים

קטע זה בזיכרונות מתאר את ההתמודדות של תנועת המרד עם צעדי הדיכוי החריפים של ממשלת המנדט. לאחר רצח נציב מחוז הגליל לואיס אנדרו בספטמבר 1937 אכפה הממשלה בחומרה את ה'תקנה למניעת פשעים' שתוקנה בפברואר 1937, וקבעה עונש מוות למחזיקי נשק שלא ברישיון.²⁷ מדבריו של נקארה עולה האימה שחוותה האוכלוסייה בתקופת המרד: עונשי מוות נפסקו בקלות על

26 רחוב ההר מחבר את הכרמל הצרפתי עם העיר התחתית בחיפה. בשנת 1951 שונה שם הרחוב לשרדות האו"ם. ובשנת 1975, כאשר התקבלה באו"ם החלטה 3379, הקובעת כי 'ציונות היא צורה של גזענות ואפליה גזעית', שונה שם הרחוב לשרדות הציונות. ראו: ג' מנצור, שוארע חיפא אלערביה, חיפה 1999, עמ' 62. נוסח החלטת האו"ם ראו: United Nation General Assembly, 'Resolution Adopted by the General Assembly: 3379 Elimination of all Forms of Racial Discrimination', 10 November 1975, <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/761C1063530766A7052566A2005B74D1>

G. Krämer, *A History of Palestine: from the Ottoman Conquest to the Founding of the State of Israel*, Princeton, CA 2011, pp. 291–292

שוטר בחיפוש לגילוי נשק, חיפה, שנות השלושים של המאה העשרים (צילום: יחיאל זהבי, מאוספי 'ביתמונה')

ידי בתי המשפט הצבאיים, ומנגד היה הפחד מנחת זרועם של המורדים.²⁸ נקארה לא היה נתון לאיום מצד המורדים, ובכל זאת נחשפים בדבריו הפחד להיחשב בוגד ומשתף פעולה עם המשטרה והצורך להיות מחושב וזהיר. כל זאת אף שמגע עם קציני המשטרה נדרש ממנו במסגרת תפקידו כעורך דין שהגן על המשתתפים במרד. כוחם של המורדים להשליט בחיי היום-יום את סדר היום שלהם ניכר גם כשהוא מספר כיצד אסרו על נציגי הכנסייה הפרוטסטנטית לגבות מנקארה שכר דירה.

בהיסטוריוגרפיה של המרד הערבי הגדול מקובלת הטענה שהמחאה נגד השלטון המנדטורי ונגד תמיכתו בציונות החלה ביוזמתם של עירוניים צעירים ומשכילים, בני מעמד הביניים. בשלב הראשון של המרד, מהכרזת השביתה באפריל 1936 ובאירועי האלימות הספורדיים שבעקבותיה, הייתה קבוצה חברתית זו הפעילה העיקרית בתכנון פעולות המרד ובהפצת האידיאולוגיה שלו. הצטרפו אליהם בני שכבות עירוניות נמוכות, ובלטו ביניהם מהגרים ממוצא כפרי.²⁹ בשלב השני של המרד, מאוגוסט 1937, עבר מוקד הפעילות של המורדים מן הערים

לאזורים הכפריים. תקופה זו נחשבת לשיאו של המרד מבחינת רמת האלימות והשליטה שהצליחו חברות המורדים לאכוף על האוכלוסייה הפלסטינית. הפעילים המרכזיים במרד בשלב זה היו כפריים. חלקם היו מעורבים בלוחמת גרילה במסגרת חבורות המורדים, ורבים אחרים הושיטו למורדים סיוע לוגיסטי: סיפקו להם מסתור, מזון, כסף, נשק ותחמושת, טיפול רפואי ומידע. אלמלא הסיוע שהושיטה האוכלוסייה הלא לוחמת, לא יכלה תנועת המרד להתמיד בהתקוממות ממושכת נגד המעצמה החזקה בעולם באותה העת. דיכוי המרד מיוחס להתשה של האוכלוסייה הכפרית, שנלחצה בין דרישות המורדים מצד אחד ובין מאמצי הדיכוי הברוטליים של הבריטים מצד אחר, וחדלה לשתף פעולה עם המורדים, להסתיר אותם ולספק להם אמצעים חומריים. לפיכך נטען כי מתוך החברה הפלסטינית שילמה האוכלוסייה הכפרית את המחיר הכבד ביותר, גם בסיכון חייהם של המעורבים בלחימה וגם בצעדי ענישה שנקטו הבריטים נגד מי שנחשדו בסיוע למרד. מעטים

28 להרחבה בעניין זה ראו: פורת (לעיל, הערה 3), עמ' 283.

29 פורת (שם), עמ' 195-200; כבהא (לעיל, הערה 18), עמ' 21-22; קרמר (לעיל, הערה 27), עמ' 271-274.

מקרב העירוניים לקחו חלק בלחימה עצמה. מקורות שהתייחסו לקשיים שסבלו העירוניים במהלך המרד הדגישו את מוראות האלימות הפנימית בתנועה הלאומית, שבאה לידי ביטוי בהשפלות, איומים, מעשי שוד וסחיטה, התעללות ומעשי רצח.³⁰

חנא נקארה תיאר בזיכרונותיו מציאות מורכבת יותר. הוא הכיר בכך שהנאשמים שהגן עליהם הקריבו את הקורבן הגדול ביותר, וציין בשני מקומות שהקורבן שהקריב היה זעום לעומת סיכון החיים שקיבלו עליהם המורדים. אך גם הוא שילם מחיר על תמיכתו בתנועת המרד: המשרד שפתח זה לא כבר לא הספיק לפרנסתו, מפני שייצוג המורדים נעשה ללא תמורה, ועבודה זו העסיקה אותו מבוקר עד ערב. כתוצאה מכך לא עמד בתשלומי שכר הדירה ונקלע לעימותים עם הנציג של בעלת הנכס, הכנסייה הפרוטסטנטית בחיפה. נקארה גם סיכן את עצמו כשקיבל בביתו את מפקדי המרד בחיפה – אנשים חמושים שהיו מבוקשים על ידי משטרת המנדט. עורך הדין העירוני, הנוצרי, המשכיל, אומנם לא היה מעורב בלוחמת גרילה נגד הבריטים והתנועה הציונית; אבל העול שנשא בו בימי המרד היה בין האמצעים שאפשרו למורדים מרחב פעולה.

30 פורת (שם), עמ' 309-324; ארנון-אוחנה (לעיל, הערה 3); J. Beinin, *Workers and Peasants in the Modern Middle East*, Cambridge 2001, pp. 93-98; T. Swedenburg, 'The Role of the Palestinian Peasantry in the Great Revolt (1936-1939)', A. Hourani, P. Houry & M.C. Wilson (eds.), *The Modern Middle East: A Reader*, London & New York 1993, pp. 467-502